

THOMAS F. MATHEWS, *The Byzantine Churches of İstanbul, A Photographic Survey*, 1976 The Pennsylvania State University Press. 405 sahife, 650 fotoğraf ve plan, folio.

New York Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü (Institute of Fine Arts) profesörlerinden Thomas F. Mathews, 1971 yılında yayınladığı "İstanbulun erken devir kiliseleri "The Early Churches of Constantinople"¹ adlı kitabından ve Heybeli-adadaki "Kamariotissa kilisesi"² ile ilgili olarak 1973 de yayınladığı uzun makalesinden sonra, İstanbulun Bizans eserleri üzerinde yaptığı çalışmaları bu kez İstanbul'da mevcut Bizans kiliselerini konu alan bu son büyük kitabı ile devam ettirmiş olmaktadır. Kitab günümüze kadar tamamen veya kısmen kalabilen Bizans kiliselerinin fotoğraf ve planları ile durumlarını tesbit etmek amacını gütmektedir. Ele alınan 40 kiliseden yalnız bir tanesi (Bakırköy —Hebdomon— deki izleri hemen tamamen yok olan Hagios Prodromos kilisesi) İstanbul şehir surları dışındadır. Geri kalan 39 kilise İstanbul surları içindeki alanda yer almaktadır. Ancak bunlardan bir kısmının da bu gün hiç bir izi kalmamıştır. Örneğin kitapta 3 no. ile gösterilen Aykapı kilisesi, 4 no.lu Balabanağa Mescidi, Beyazıt'ta Fen ve Edebiyat Fakülteleri temellerinde rastlanan 5 ve 6 no.lu A, B, C, D kiliseleri, 28 no.lu Sekbanbaşı Mescidi, 32 no.lu Şeyh Murat Mescidi ve 39 no.lu Topkapısarayı bazilikasının bu gün hiç bir izi görülmemektedir. Bunların dışındaki kiliselerden aşağı yukarı yarısı, yani 7 no.lu Boğdan Sarayı, 12 no.lu Hagia Euphemia, 17 no.lu İsa Kapı Mescidi, 19 no.lu Kasımağa Mescidi, 32 no.lu Odalar Camii, 26 no.lu Hagios Polyuctos, 30 no.lu Sinan Paşa Mescidi ve 32 no.lu Acem Ağa Mescidi (Chalkoprateria) gibi kiliseler hemen hemen ortadan kalkmış. sadece bazı duvar kalıntıları günümüze kadar gelebilmiştir. Bunların dışında kalan kiliselerden yalnız biri, 37 no.lu Theotokos Panagiotissa (Kanlı kilise) kilisesi halen Rum kilisesi olarak yaşamaktadır. Aya İrini dışında kalan diğer kiliselerin tamamı cami olarak kullanılmaları sayesinde günümüze kadar ulaşabilmişlerdir.

Önsözünde belirtildiğine göre kitabın amacı, Bizansın başkenti İstanbul'un mimarlık tarihini yazmak değil, fakat İstanbul'daki kiliselerin fotoğrafik dökümantasyonunu yaparak mimarlık tarihi üzerine çalışacak olanlara kolaylık sağlamaktır. Tasviri bir ilim olan mimarlık tarihi üzerinde çalışmalar yapılabilmesi için anıtların görünümünün saptanması gerekir. Bu nedenle bu kitap bir araştırma aracıdır, İstanbul anıtları üzerinde yapılacak ciddi araştırmaları kolaylaştırmaktadır. Bir ciltte anıtlarla ilgili fotoğrafik bilgileri toplamaktadır. 19. yüzyıl gravürlerinden de yer yer yararlanılmıştır. Buna karşılık çok şematik oldukları için ortaçağ minyatürleri dikkate alınmamışlardır. Yayımlanan 650 fotoğraftan bir kısmı anıtların

¹ T. F. Mathews, *The Early Churches of Constantinople: Architecture and Liturgy*, University Park, Pennsylvania 1971.

² T. F. Mathews, "Observations on the Church of Panagia Kamariotissa on Heybeliada (Chalke), İstanbul "DOP 27, 1973 s. 113-127.

içten ve dıştan çekilen yeni fotoğraflardır. Bunların yanı sıra çeşitli arşivlerden derlenen çok kıymetli eski fotoğraflar da vardır. Bu eski fotoğraflarda görülen kiliselerin bir çok kısımları, bugün ya harabolmuş veya tamamıyla değişmiştir. Anıtların planlarında fotoğrafların çekiliş açısı da işaretlenerek kiliselerdeki tam yerlerinin saptanması sağlanmıştır.

Kitapta her anıtın Türkçe isimleri ile beraber grekçe isimleri ve bunların İngilizce çevirileri de verilmiştir. Anıtlar özet olarak tanıtıldıktan sonra anıtla ilgili önemli yayınlar tarih sırası ile gösterilmiştir.

Açıklamalardan anlaşılacağı üzere bu anıtlar, devletin oluşturduğu çeşitli koruma örgütlerinin çalışmalarına rağmen varlıklarını yitirmektedirler. Ancak bir kullanım şekline kavuşmuş olanlar yaşamlarını sürdürebilmektedir. Genellikle yüzyılımızın başındaki büyük İstanbul yangınlarından sonra cami olarak kullanılmaları son bulanlar harabolmuşlardır. Örneğin Balabanağa Mescidi, Tokluded Mescidi, İsakapı Mescidi, Kasımağa Mescidi ve Odalar Camii yangınlardan sonra onarılmadıklarından hemen hemen yok olma durumuna gelmişlerdir. Bunlar içinde 35 no.lu Fenarî İsa camii ile 24 no.lu Aksaraydaki Bodrum Camii son tamirlerle ayakta kalabilmişlerdir. En iyi korunanlar tamamen veya kısmen "anıt müze" haline getirilenlerdir. Bunlar da bilindiği gibi Ayasofya, Kariye, Fethiye ve Kalenderhane camileridir. Anıtların yayınlanan eski ve yeni fotoğrafları bunların son 70-80 yılda geçirdikleri değişiklikleri ve uğradıkları harabiyeti gösteriyor.

Yazar çalışmalarında Amerikada Dumbarton Oaks Bizans Tetkikleri Merkezinin arşivi ile Fogg Art Museum arşivinden, 1930 yıllarında düzenlenen Nicholas Artamanof arşivinden, Bildarchiv Foto Marburg ve en çok da İstanbul "Eski Eserleri Koruma Encümeni"³ arşivinden yararlanmıştır.

Kitapta ele alınan kırk kilise, bugün kullanılan isimlerine göre alfabetik sıra ile verilmiştir. Bazı kiliselerin orijinal Bizans isimleri esas alınmış, isimleri kesin olmayanlar da bugünkü Türkçe isimlerine göre sıralanmışlardır. Bu nedenle de örneğin Kocamustafapaşa camii yerine "Hag. Andreas en te Krisei" ismi kullanılır.

³ Yazarın en çok yararlandığı "İstanbul Eski Eserleri Koruma Encümeni" arşivi, 1924 yılından bu yana oluşmuştur (Feridun Akozan, *Türkiyede Tarihî Anıtlar Koruma Teşkilatı ve Kanunlar*, İstanbul 1977, s. 21). İstanbul'un anıtlarının korunması yönünden pek yararlı çalışmalarda bulunan "Eski Eserleri Koruma Encümeni" en parlak çağını 1924 ile 1954 yılları arasında yaşamış, arşivi de bu dönemde encümen üyelerinin bir çeşit amatör heyecanları ile derlenmiştir. İstanbulun üzerinde durulan anıtları için fotoğraflı birer fiş düzenlenmiştir. Bu fişlerin sayısı 1300 den fazla olmakla beraber İstanbuldaki bütün anıtların fişlerinin yapılması tamamlanmamıştır. 1951 yılında özel kanun ile kurulan "Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu" yavaş yavaş Encümenin görevini üstlenmiştir. Bununla beraber 1975 yılına kadar çalışmasını sürdüren Encümen, bu tarihten sonra çalışmasına son vermiş arşivi de Yüksek Kurula devredilmiştir. Bu arşivin korunmasının ve hatta geliştirilmesinin yerinde olacağını bu vesile ile hatırlatmak isteriz.

dığı için bu kilise "Atik Mustafapaşa Camii" ile yan yana gelmiştir. Yani anıtların sıralanmasında bir tipolojik veya kronolojik sıra gözetilmemiştir.

Sonuç olarak kitap bu günkü durumlarını saptamak suretiyle İstanbul anıtlarına önemli bir hizmette bulunmuş olmaktadır. Prof. T. F. Mathews'a İstanbul anıtlarına yaptığı bu hizmetten dolayı teşekkür borçlu olduğumuzu belirtirken Bizans mimarisi ile ilgilenenlere kitabı hararetle sağlık veririz.

DR. NEZİH FIRATLI